

Пилипенко Володимир Миколайович
Антитурецька ліга у польській політичній публіцистиці середини
XVI – середини XVII ст.: *pro et contra*.

Стаття присвячена антиосманській агітації у Речі Посполитій середини XVI – середини XVII ст. Боротьба проти турків-османів була однією з головних проблем Польсько-Литовської держави на міжнародній арені. В цей час в Європі Габсбурги черговий раз намагаються сформувати Священну Лігу для спільної війни проти Стамбулу, а в Польщі була розгорнута широка пропагандистська кампанія, яка мала на меті переконати шляхту в доцільності приєднання до Ліги. Політична публіцистика стала ареною цієї пропаганди.

Ключові слова: Річ Посполита, політична публіцистика, пропаганда, Священна Ліга, війна.

Pylypenko Volodymyr Mykolayovych. The antiottoman Holy League in polish political publicism in the middle of XVI – middle XVII c.

The article is dedicated to propaganda in Polish-Lithuanian Commonwealth in the middle of XVI – middle XVII c. Struggle against Turkish-Ottoman was one of the main problems of Polish-Lithuanian Commonwealth in international arena. At this time in Europe the Habsburgs were trying to form the Holy League for the common war against Istanbul. That is why in Poland was organized a big propaganda campaign aimed to persuade the gentry in the appropriateness of joining the League. The political publicism became arena of this propaganda.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, political publicism, propaganda, Holy League, war.

Пилипенко Владимир Николаевич. Антитурецкая лига в польской политической публицистике середины XVI – середины XVII вв.

Статья посвящена антиосманской агитации в Речи Посполитой середины XVI – середины XVII вв. Борьба против турков-османов была одной из главных проблем Польско-Литовской державы на международной арене. В это время в Европе Габсбурги очередной раз пытаются сформировать Священную Лигу для общей борьбы против Стамбула, а в Польше организовывается широкая пропагандистская кампания, целью которой было убедить шляхту присоединиться к Лиге. Ареной этой пропаганды стала публицистика.

Ключевые слова: Речь Посполитая, политическая публицистика, пропаганда, Священная Лига, война.

В XVI – XVII ст. в европейских державах набув значної популярності жанр антитурецької літератури, автори закликали монархів до активної протидії постійно зростаючій могутності ворога. Польські дослідники звернули увагу на літературу антиосманського характеру ще у

XIX ст., тоді побачило світ одне з перших досліджень польської політичної літератури «Pisarze polityczni XVI wieku» Ст. Тарновського, яке й досі залишається актуальним. В минулому столітті інтерес до політичної літератури в польській історіографії постійно зростає. Як до джерела для дослідження історичної свідомості та історії понять і уявлень, до антиосманських текстів звертались Я. Тазбір, К. Баквіс, Т. Хинчевська-Хеннель та інші. У вітчизняній історичній науці дослідники звертались до польської політичної літератури в контексті вивчення еволюції козацького стану та можливої адміністративно-територіальної реформи українських територій задля ефективнішої оборони від татарських нападів. З-поміж українських істориків слід виділити роботи А. Стороженка, С. Лепявка, П. Саса, Д. Вирського.

Предметом даної розвідки є відображення в польській політичній літературі середини XVI – середини XVII ст. ідеї утворення загальноєвропейської антиосманської ліги та можливість участі Кракова/ Варшави в ній. З огляду на визначений предмет, джерельною базою стали польські політичні та публіцистичні твори зазначеного часу, автори яких торкалися теми Священної Ліги та вступу до неї Польщі.

Один із засновників антитурецького напрямку у польській літературі є Станіслав Оріховський. У відомих промовах «Про турецьку загрозу» 1543 та 1544 рр. Оріховський намагається передбачити майбутні дії Порту щодо Польщі.

За змістом промови майже аналогічні, але їх уважне прочитання може засвідчити розвиток думок автора. В обох промовах Оріховський на історичних прикладах демонструє, що турки ніколи не дотримувались мирних угод. Автор доходить висновку, що могутність турків «зросла через нашу (християнську – В.П.) безпечність, через наші незгоди (внутрішні та міждержавні конфлікт – В.П.) і завдяки їхньому віроломству і розбою» [2, 71].

Оріховський намагається знайти для Польщі союзника у боротьбі з Константинополем. в першій промові чи не єдиним можливим союзником Кракова вважає Німеччину, лише в кінці тексту автор припускає, що до імператора Священної Римської імперії Карла V приєднається його брат Фердинанд. У другій промові – доходить до висновку, що потенційними союзниками Польщі є Німеччина, Австрія, Іспанія та італійські держави. Таким чином, Оріховський вимальовує плани великої загальноєвропейської антитурецької коаліції. Участь Іспанії та італійських «морських» держав дала б можливість вести війну з турками на морі, а «якщо з одного боку Валахія, з другого — Германія, з третього — Польща стримають турка, запертого в Угорщині, то, певно, явиться нарешті сам Бог, щоб помститися Магомегові за його підступи» [1, 100].

Наприкінці XVI ст. Священна Римська імперія почала провадити активну діяльність щодо створення загальноєвропейської антитурецької коаліції держав. І бажаним союзником для Відня була Польсько-Литовська держава. З-поміж письменників кінця XVI ст. можемо виділити кількох

авторів, які активно закликали до співпраці з європейськими державами задля спільної війни з Османською імперією. Одним з найвідоміших письменників зазначеного періоду був дипломат і священик Кшиштоф Варшевіцький. Автор присвятив значну частину свого творчого доробку антиосманській темі. Чи не найяскравіше заклики об'єднатись проти для війни проти турків звучать у ранньому творі Варшевіцького – поемі «Венеція». Автор розпочинає текст із твердження, що Османська імперія є спільним ворогом для всіх європейських країн і «Проти нього ніщо: знатна Італія та багатолюдна Німеччина, // Ні смілива Франція, яку важко захопити, // Ні хоробра Польща, ні багата Англія, // Ні справна Португалія, ні мужня Іспанія» [10, 7]. Провідною ідеєю твору є необхідність створення загальноєвропейської коаліції держав для спільної війни проти турків. Ініціатором такого союзу має стати Папа Римський [10, 3], оскільки «Закликає нас Бог до такої єдності, // І тим щастям нам у серця додає сміливості. // З одним бажанням об'єднуються іспанці, німці і італійці. // Вибігають з дому угорці, поляки і волохи» [10, 76]. Така коаліція обов'язково переможе військо султана, адже всі європейські народи учасники Ліги переважають турків у моральних та фізичних якостях [10, 63].

На думку Варшевіцького, Річ Посполита має всі підстави, щоб приєднатись до антиосманського союзу, це надасть їй захист [11, 38]. Не зважаючи на таку низьку оцінку боєздатності власної держави, Варшевіцький порівнює Річ Посполиту з Атласом, який тримає на своїй спині всі поганські народи [11, 78]. Агітаційна діяльність Кшиштофа Варшевіцького цікав ще й тим, що він діяв в інтересах і за вказівкою австрійського імператора і отримував пенсію з Відня.

Закликав об'єднатись всіх європейських монархів і Бартош Папроцький. Але поруч із гарячими закликами християнської єдності і взаємодопомоги у його творах відчувається і нотка прагматизму, адже поет попереджав, «щоб під час пожежі вогонь від сусіда не перекинувся на інших» [7, A2V].

На кінець XVI ст. припадає час діяльності одного з найвідоміших політичних письменників Речі Посполитої, київського біскупа Юзефа Верещинського. З огляду на предмет нашої розвідки, нас цікавитиме його коротенький твір «*Votum... z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi Tureckiemu*», який автор присвятив трьом найбільш потужним, на його думку, монархам свого часу – австрійському імператорові, польському королеві та московському цареві. Біскуп закликав монархів об'єднатись і знищити Османську імперію. І, як не дивно, отримав від московського царя лист-відповідь. Незважаючи на те, що відповідь була досить туманною, біскуп активно використовував царського листа у своїй антиосманській пропаганді [11, 549].

Ідеї Верещинського були підхоплені і розвинуті іншим священиком Пьотром Грабовським. На відміну від Верещинського, який у коаліції бачив інструмент виключно наступальної політики Речі Посполитої і всієї Європи,

основною метою приєднання до Ліги у Грабовського була оборона. Перераховуючи вигоди від участі Кракова у Лізі, автор, зазначає, Порта не нападе Польщу, адже паралельно султан буде змушений воювати з іншими учасниками Ліги [6, 99-100]. Автор визнає, що «польські королі завжди забороняли війну проти Порти» [6, 90], але ситуація змінилась і приєднання Польщі до Ліги Грабовський вважав життєво важливим, адже такого ворога вона не зможе побороти самостійно – не вистачить війська [6, 79]. Грабовський відводив Речі Посполитій виняткову роль у ефективному функціонуванні Ліги. На його думку, саме від рішення поляків залежить чи буде війна: всі християнські держави, в тому числі і Московія, готові до утворення ліги. Всі чекають лише на Польщу [6, 83].

Заклик приєднатися до Ліги християнських держав зустрічаємо і у анонімному творі «*Votum szlachcica polskiego Ojczyznę wiernie miłującego, o założeniu skarbu rzeszypospolitej i o obronie krajów guskich*» (1596 р.), який приписують відомому публіцистові, львівському біскупові Яну Димітру Соліковському [9, 159-161].

В політичній літературі були не лише позитивні оцінки можливого приєднання Речі Посполитої до Священної Ліги, що відповідало ситуації у шляхетському суспільстві. Так, відмінну від багатьох позицію зайняв автор анонімного твору, який приписують гнєзновському арцибіскупові Станіславу Карнковському «*Deliberacja o społku y związku Korony Polskiej z rany chześcijańskimi przeciwko Turkowi*» (1595 р.). Аргументуючи недоцільність приєднання до Ліги, Карнковський зазначав, що Річ Посполита оточена ворогами з усіх сторін і мусить думати не про нову війну, а про оборону [12, B-BV], і у випадку війни з турками «буде змушена озиратись на багато речей» [12, G3V]. На думку Карнковського, з усіх християнських країн, Польща перебуває у найбільшій небезпеці і змушена думати не лише про себе, а й про всю Європу, бо є *propugnaculum interioris Europae* (надійною фортецею Європи). Зрештою, автор не вірить у довготривале існування Ліги, бо між самими учасниками немає миру, в чому повторює побоювання Соліковського.

Не зважаючи на активне обговорення можливостей приєднатись до Священної Ліги на сеймах і сеймиках кінця XVI ст., справа так і закінчилась нічим.

У перше десятиліття XVII ст. кількість антитурецької літератури різко зменшується. Причини цьому були внутрішні проблеми у самій Речі Посполитій так і активна участь Польсько-Литовської держави у авантюрах Лжедмитріїв. Натомість, починаючи з 1613-1615 рр., стосунки Варшави та Константинополя погіршуються і це знову родить актуальним питання створення Ліги.

Важинець Хлебовський «*Trąba pobudki ziemie perskiej do wszystkich narodów Chrześcijańskich, przeciwko Machometanow*». Побудка складається з шести віршів, в яких автор закликає християн повстати проти неприятелів Святого Хреста мусульман в особі Османської імперії.

Свій заклик автор адресує всім християнським державам Європи, на його думку, всі перебувають під турецькою загрозою: «Ти, французе, не співай. // коли греків полонили. Сподівайся італійцю. // Вже захоплена Угорщина: ти теж не спи, німцю. // В тривозі Валахія: щоб не бути змитим // Стережися поляку. Іспанці хоч і на стороні // Коли Африка захоплена, нехай сідлають коні. // Не довіряй морю, англійцю-брате. // бо турок на морі – то зло для тебе... // І ви, данці, хоч і далеко. ... // І, московити, які свою столицю // Поклали під самою Ведмедицею... // До одного стягуйтеся табору» [5, АЗV-BV].

Тему оборони Речі Посполитої від турецько-татарської загрози Хлебовський розвинув у вірші: «Krwawy Mars narodu Otomańskiego z królami i Cezarzami chrześcijańskimi» [4].

1615 р. побачили світ дві брошури на теми турецької небезпеки «Pobudka Narodów Chrześcijańskich na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacieliwi Krzyża świętego» та «Sposób rządu koronnego u gotowości. Obrona Rzeczypospolitej jakaby miała być», автором яких був Миколай Хабельський. Стимулом для написання твору, який би спонукав християнських володарів на чолі з польським монархом розпочати Священну війну, за словами автора були «визволення святих місць з поганських рук. кров невинних християн, які потерпають від неволі, звільнення християн з неволі». Бувший турецький в'язень не бачив іншого кандидата на роль лідера християн окрім Жиг мунда III, який прославив своє ім'я перемогами над ворогами [3, AV].

Після Хотинської війни у Польщі запанувала сліпа віра в непереможність Речі Посполитої та здатність Варшави знищити Османську імперію. Одним з таких творів була «Perspektiwa na upatrzzenie sposobów woïowania krajów nieprzyjaciół Krzyża Świętego, u nawalenia snadnego tyranstwa rogańskiego...» , видана у Познані 1622 р. У першій частині твору – віршованій побудці, автор намагається переконати читачів в тому, що Османська імперія не зможе витримати наступу об'єднаного християнського війська. А на чолі цього війська обов'язково повинні стати поляки. Для перемоги християнському війську необхідно відразу напасти на Єгипет та арабські землі, адже саме звідти турки отримують більшість свого прибутку. А так як швидко допомогти цим землям турки не зможуть, бо сушею це займе багато часу, а море візьмуть під контроль флоти християнських країн. Османська імперія неодмінно програє [8].

Отже, в польській політичній публіцистиці середини XVI – середини XVII ст. існував напрямок антитурецької літератури. Його поява відповідала загальноєвропейським тенденціям. Однією із «улюблених» ідей публіцистів була участь Кракова/Варшави у антитурецькій Священній Лізі, ініціаторами якої виступали Габсбурги. Автори публіцистичних творів використовували різні аргументи. Найчастіше письменники стверджували, що війни з Портою не уникнути, а тому потрібно якнайшвидше об'єднатись з іншими християнськими державами. При цьому «список» потенційних учасників Ліги міг різнитись як між авторами, так і в різних творах одного й того ж автора.

Сама боротьба з османами зображалась у двох аспектах: як боротьба за політичну незалежність власної держави, адже у випадку поразки всі підкорені народи перетворювались на васалів султана, та як війна з безбожниками задля збереження власної віри та душі. В останньому випадку військово-політичне протистояння «вдягало» шати хрестового походу, що особливо активно використовувалось пропагандистами. Додатковими аргументами для початку війни була помста туркам і особливо татарам за їх напади на територію Речі Посполитої та звільнення полонених-християн та християнських народів, які змушені перебувати у «язичницькому» полоні.

Як завжди буває, у проєктів створення антиосманської коаліції існували були не лише апологети. Частина політичних письменників скептично ставилась до самої ідеї війни з османами. Що й відбилось у політичній літературі. Але найкращим підтвердженням цієї тези є ігнорування сеймом прохання короля приєднатись до Ліги.

Список джерел та літератури

1. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово друге. // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2-х ч. – К.: Основи, 1995. – Ч.1. – С. 87-113.
2. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово перше. // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2-х ч. – К.: Основи, 1995. – Ч.1. – С. 61-87.
3. Chabielski M. Pobudka Narodów Chrześcijańskich, na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża świętego [] na po wtore przedrukowana []. – В. m. dr., 1675.
4. Chlebowski W. Krwawy Mars narodu Ottomańskiego z Królami i Cesarzami chrześcijańskimi []. – Kraków, 1620.
5. Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskiej do wszystkich narodów Chrześcijańskich, przeciwko Machometanow []. – Kraków, 1608.
6. Grabowski P. Zdanie syna koronnego o pięciu rzeczach rzeczy. polskiej należących. – Kraków, 1858. – 109 s.
7. Paprocki B. Gwałt na pogany ku wśem Chrzescyanskiem Panom, Królom y Xiążęcom []. – В.м.др., 1595.
8. Perspektywa na vpatrzenie sposobów woiowania kraioв nieprzyiacol Krzyza Swietego, y nawaleniа snadnego tyranstwa pogańskiego []. – Poznań, 1622.
9. Votum szlacheica polskiego Ojczyznę wiernie miłującego, o założeniu skarbu rzeczypospolitej i o obronie krajów ruskich, napisane od autora roku 1589. а teraz między ludzi podane. Kraków 1596. / Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. – Kraków, 1859.
10. Warszewicki Krz. Wenecya. Poemat historyczno-polityczny z końca XVI wieku. – Warszawa, 1886. – 90 s.
11. Wereszczyński Józef. Votum [] z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi Tureckiemu. – Nowy Wereszczyn, 1597.
12. [Karnkowski St.] Deliberacia o społku y związku Korony Polskiej z pany chześcijańskimi przeciwko Turkowi. – Poznań, 1596.